

KARI TARKIAINEN:

Ett tuppfjät från president

Karl-August Fagerholm, den finlandssvenske socialdemokratiska politikern, har gett ut sina memoarer. "Talmannens röst" är synnerligen väl-skriven, konstaterar fil dr Kari Tarkiainen, som i denna artikel ger en översikt över Fagerholms gärning bl a som statsminister i tre regeringar och talman under två decennier. En gång höll han också på att bli president. Han förlorade mot den som fortfarande innehar den platsen, mot president Kekkonen. Sannolikt är det av aktning för ämbetet som Fagerholm bland sina många porträtt av vänner och motståndare inte porträtterar presidenten.

Folkkär som Per Albin, fryntlig som Gunnar Sträng – sådan är den gängse uppfattningen om Finlands mest skandinaviske politiker, Karl-August Fagerholm. Som svensk-språkig och socialdemokrat kommer han sina svenska kolleger mycket nära, både vad åthävor och idéer beträffar. I vilket nordiskt land som helst skulle han passa in i första raden av de självlärda, hedervärda socialdemokratiska veteranerna.

I Finland, där Fagerholm av ödets nyck har fått födas och fungera, är han däremot inte något typexempel. Socialdemokratin har inte alltid varit av samma tappning och framförallt inte av samma styrka i Finland som i Sverige, och en nordisk folkhemspolitiker med parlamentarism i blodet har ibland kunnat verka som en tamfågel i kråkdansen. Ett tuppfjät från det högsta ämbetet har Fagerholms karriär mycket riktigt stannat. Han förlorade 1956 det jämspelta presidentvalet med två elektorsröster till Kekkonen och lämnade därmed arenan till en mera urfinsk fighter.

Trots detta nederlag måste Fagerholms prestationer ändå betraktas som beundransvärda. Sonen i en fattig stenarbetarfamilj – utan far till och med – har verkligen nått maktens tinnar. Den stora allmänheten minns honom bäst som riksdagens nästan permanente talman under två decennier, en befattning, som utan tvivel passade honom utmärkt. Förutom i talmansstolen har Fagerholm fört klubban som statsminister i tre regeringar, som spritbolaget Alkos generaldirektör, i Nordiska Rådet och i talrika föreningar och sammanslutningar. Han har slutligen förärats den exklusiva titeln stats-

råd, som inte har något med vanlig minister att göra utan är detsamma som tyskans Geheimrat, en hög excellens.

En retad memoarskrivare

Det är därför en händelse av betydelse, att Karl-August Fagerholm nyligen har publicerat sina minnen "Talmannens röst" (Tidens förlag, pris inb 71 kr). Enligt en efterskrift tvekade författaren länge inför uppgiften men goda vänners övertalning gav så småningom resultat. Dessa vänner visste vad de ville ha. Fagerholm är alltför mycket ett nyckelvitne till många decenniers politiska liv i republiken Finland för att han skulle tillåtas att tiga. Då han sina fryntliga sidor till trots inte skrader orden utan säger sin mening är det på sina ställen full fart och fläkt i hans bok.

Vad som mest har retat den gamle politikern är den pågående omvärderingen av Finlands närhistoria. Han skriver på ett ställe, att fastän fakta numera är mera fullständigt kända än på hans tid glömmes nutidshistorikerna alltför lätt bort stämningar, känslor och opinioner, som en gång påverkade de ansvariga politikerna och som därigenom också är fakta. Med detta yttrande har Fagerholm satt fingret på en punkt som en fackhistoriker aldrig kan utreda genom att läsa ur handlingarna. Det är bra att även andra sanningsvittnen finns, hur subjektiva deras omdömen än kan låta.

Det mest fängslande i Fagerholms bok är nästan de knappa sidorna om ungdomsåren. Född några månader efter faderns bortgång växte den unge Karl-August upp i olika mil-

jöer i Helsingfors arbetarkvarter – först i Fredriksberg och sedan på Kampen – men släkten behöll sommartid kontakten med den nyländska ursprungsbygden Sjundeå. Den flinka gossen sattes i arbete som frisörbiträde och lärde sig att stå på egna ben. Revolutionen drog förbi och gjorde den svenska arbetarstammen kommunistisk men den ringa åldern räddade Karl-August från röda gardet och den bittra efterräkningen. Några år som fackligt ombud bland frisörbiträdena rann i väg i en förgäves kamp att organisera kollegerna – de flesta drömde om att bli mästare och struntade i facket.

Som fallet alltid är med arbetarrörelsens veteraner minns Fagerholm med stolthet sitt ursprungsyrike och talar i sina memoarer om "den gamle klipparens blick på hur människornas benor ligger". Och liksom ofta, minns även de politiska motståndarna att den magnifike mannen ytterst är en tvålöp-pens och rakknivens tjänare. Jag kommer ihåg en smällkall vinterdag inför presidentvalet 1956, då vår matematiklektor helt i strid med förbudet mot politik i skolorna varnade oss abiturientklassens gossar för "den där Fagerholm, som är en ateistisk barberare och svensk till på köpet". Det behöver tilläggas, att den gode pedagogens vulgärpropaganda inte gjorde någon effekt på oss, som då, liksom hela Helsingfors, var arga Kekkonenkritiker.

Världens åttonde underverk

Fagerholms ideologiska utveckling från revolutionär till reformist får sin belysning i minnena. Efter inbördeskriget ledde Väinö

Tanner det socialdemokratiska partiet med järnhand tillbaka till parlamentarism och demokrati medan de landsflyktiga kommunisterna bedrev sin konspirativa verksamhet i skydd av olika täckorganisationer. För Fagerholm personligen var de inhemska förhållandena inte allena vägledande. Blicken riktades också mot Sverige, där det lugna framåtskridandets ideologi hade utformats av Hjalmar Branting, Per Albin Hansson och Ernst Wigforss. Det var en linje, som genom det nordiska samarbetet blev en realitet för många finlandssvenska socialdemokrater, bland vilka Fagerholm särskilt hyllar sin föregångare som Arbetarbladets redaktör, Axel Åhlström.

"Världens åttonde underverk" kallar Fagerholm sin egen finlandssvenska arbetarrörelse, en minoritet i dubbel bemärkelse. Dels överskuggades de fåtaliga finlandssvenska socialdemokraterna av Svenska Folkpartiet, dels utgjorde de en mycket liten fraktion inom det finska moderpartiet.

Det blev Fagerholms uppgift att som ombudsman för Finlands Svenska Arbetarförbund besöka avkrokarna i Nylands, Åbolands och Österbottens svenskbygder. Gästgiverier och hästskjuts hörde till vardagen innan busstrafiken revolutionerade kommunikationerna. Fagerholm lärde sig umgås med de nästan enda medresenärerna, handelsresandena. Då man vid frukostbord alltid presenterade sig med eget och firmans namn kunde han räcka fram handen med orden "Fagerholm, Marx" olch lämna bordskamraterna fundersamma över, i vilken bransch det för dem okända företaget var verksamt.

I riksdag och regering

Mitt under Lappotiden, 1930, valdes Fagerholm in i riksdagen, som sedan dess blev hans huvudsakliga arbetsplats till 1966. Där utvecklades han genom ledamotskap i socialutskottet till en kunnig socialpolitiker. I Finland håller nämligen riksdagen i trådarna när det gäller remissbehandling av ärenden – att höra på sakkunskapen är ett vanligt inslag i utskottsarbetet.

1937 kom han som socialminister in i Cajanders rödgröna koalitionsregering för att behålla portföljen till hösten 1943. Under brinnande krig utgjorde Fagerholm ett gediget civilt inslag i de växlande kabinetten och sysslade bla med barnförflyttningsverksamheten till Sverige. Utan att tillhöra den inre cirkeln i statsledningen delade han den förda politiken i stort. Regering och riksdag hade ännu mindre fritt val vid inträdet i fortsättningskriget än i vinterkriget, anser han än i dag.

Socialminister Fagerholm kom dock så småningom på kant med tyska sändebudet i Helsingfors von Blücher i fråga om judarna och norrmännen. Efter flera utrikespolitiska dispyter lämnade han i november 1943 ministären Linkomies för att vid krigsslutet löpa linan ut och stå på fredsoppositionens sida. Tanken på utrikespolitisk omorientering hade redan dessförinnan mognat i honom.

Fagerholms avhopp skadade inte hans vänskap med försvarsminister Rudolf Walden, marskalkens betrodde man i regeringen. Utan att ana det hade han också lyckats med konststycket att vinna Mannerheims öra, och behövde krigsherren och sedermera presidenten veta vad man tyckte

om saker och ting på vänsterhåll kallades Fagerholm till honom. Det blev också Fagerholm som fick klara av den intrikata uppgiften att 1946 övertala presidenten att avgå.

Strax efter kriget bildade presidenten i Högsta Förvaltningsdomstolen Urho Castrén en kortlivad regering i vilken Fagerholm återtog sin taburett. Hösten 1944 innebär dock en personlig uppgörelse mellan honom och Tanner. Denne hade visserligen avgått från regeringen men höll fortfarande som partiordförande de sina i sträng upptuktelse. Någon omorientering och några nya ansikten ville han inte veta av och blev därför förgrymmad, då det visade sig, att Fagerholm arbetade för denna målsättning. Fagerholm åter talar i sina minnen alltid respektfullt om partihövdingen – ”en ärans man” är det epitet som han använder om denne – men schismen dem emellan blev ett faktum. Tanner lyckades få Fagerholm ställd utanför nästa regering, ministären Paasikivi. Reträttposten var dock den mest hedersamma, riksdagens talmansstol.

Då samhället efter 1944 befann sig på våldsamt glid vänsterut tedde sig Fagerholms kursändring snart som en mycket blygsam manöver och samma krafter, som hade ropat på hans avgång, hälsade honom som Finlands räddare från Tjeckoslovariens öde 1948. Memoarerna visar emellertid, att den socialdemokratiska minoritetsregeringen av 1948, vars statsminister Fagerholm blev, ursprungligen inte var ämnad som en broms åt ytterligare vänsterkurs. Den tillkom genom att regeringsbildaren misslyckades med att få kommunisterna och agrarerna med i en tilltänkt folkfrontsministär.

I praktiken normaliserade socialdemokraterna förhållandena genom att avveckla ransoneringen, hejda inflationen, upplösa den kommunistinfiltrerade statspolisen och benåda de fängslade krigstida politikerna. Paasikivi stöttade upp sin regering inför ryssarnas fastän den på hemmaplan förde en för grannarna misshaglig politik. I samband med senare kriser har det räknats Kekkonen till last, att han inte på samma sätt har stött de ministärer som han har utnämnt. Skillnaden mot 1948–1950 förefaller dock vara, att ryssarna senare genom olyckliga omständigheter alltmer har släppts in som domare i finländska angelägenheter, vilket minskat även presidentens rörelsefrihet.

Kraftmätningen 1956

Mellan Paasikivis omval 1950 och avgång 1956 bidade Fagerholm sin tid som talman, en neutral roll som stärkte hans image inför kampen om ledarskap efter den gamle mannens sorti. Presidentvalet 1956 blev kulmen på Fagerholms karriär fastän han numera försöker avdramatisera händelsen. Det hela gick ju inte alls efter ritningarna. Elektorsförsamlingen, avsedd till att förtydliga den ofta oklara folkviljan, blev scenen för ett dramatiskt skådespel. Regel är, att elektorerna voterar högst tre gånger och endast två av kandidaterna kan nå den tredje omröstningen. De mindre borgerliga partierna försökte 1956 göra en kupp i andra omgången genom att lansera Paasikivi på nytt. Kommunisterna överlistade dock planen och delade sina röster jämnt mellan Kekkonen och Fagerholm, varigenom Paasikivi föll igenom. I

den slutliga omröstningen höll de på Kekkonen, som valdes med röstsiffrorna 151–149 framför socialdemokraternas, Svenska Folkpartiets och högerns kandidat Fagerholm. Så stannade denne en hårsman från landsfaderskapet till förmån för rivalen, som han för övrigt noggrant undviker att karakterisera i memoarerna trots att många andra blir porträtterade.

Presidentvalet 1956 kan utöver som personval ses som kulmen på en maktkamp mellan olika samhällskrafter. På den ena sidan stod industrisamhällets kapitalägare och industriarbetare i pakt med varandra; på den andra åter en allians mellan populistiska och kommunistiska folkrörelser ur agrar- och fattigsamhället. Denna motsättning som skar tvärs igenom de borgerliga och socialistiska blocken fick sin särskilda bitterhet genom att den ena parten utnyttjade sitt övertag på utrikespolitikens område till att misskreditera motståndaren. Fastän lojal socialdemokrat spelade Fagerholm på 1950-talet en utjämnande roll bl a som statsminister i den regering, som hade att stilla den svåra generalstrejken 1956.

Fagerholms analys av händelserna 1958–1959 i samband med den sk nattfrossten ger föga nytt. Detta är i sig inte förvånande så mycket som det har skrivits om krisen. Fagerholms tredje regering, som bildades den 29 augusti 1958, var i motsats till sina närmaste föregångare en flerpartiministär som stödde sig på 2/3 av en nyligen vald riksdag. Det misshagliga för Sovjetunionen var mindre regeringsbasen än vissa namngivna politikere, framför allt Väinö Leskinens, deltagande i regeringen. Fagerholm uttrycker

dock i memoarerna tvivel på att krisen enbart var utrikespolitisk. Det fanns krafter för vilka en stabil regeringsmakt och fungerande parlamentarism tedde sig som mindre önskvärda. Framgångarna i finanspolitiken retade också orosandarna. Genom att stjälpas regeringen – Fagerholm avgick den 13 januari 1959 – framkallades en svårartad reaktion med bl a Honkafronten som följd.

I fråga om Väinö Leskinens senare verksamhet är den gamla politikern verkligen upprörd. Att man på högsta ort accepterade Leskinens avbön och to m gjorde honom till utrikesminister "är sånt som bara kan ske i Finland". Genom denna åtgärd sattes enligt Fagerholm "den ödmjuka undfallenheten och det äckliga kryperiet" i system. Det är hårda ord för att komma från en så jovial personlighet.

När han inte var statsminister var Fagerholm riksdagens talman. Riksdagsarbetet under den långa perioden 1945–1966 präglades av att han satt trygg och opartisk på talmansplatsen, formulerande klart och tydligt de olika omröstningsalternativen. Det har påståtts att han läste deckare under långa nattplena men detta dementeras på det bestämdaste i minnena. I de enkla ceremonier med vilka riksdagen öppnas och avslutas medverkade han med en orubblig värdighet. Som en av grundläggarna har han funnits med i Nordiska Rådet sedan 1951, officiellt visserligen först från 1955 då Finland anslöt sig.

Det ligger ett drag av flärdfrihet i Fagerholms memoarer. Rakt på sak, alltigenom konstruktivt angriper han problemen i det nära förflutna. Som god berättare strör han

runt sig anekdoter och detaljer, ingenstans i överflöd men tillräckligt för att sätta mänsklig färg på händelserna. Bakpärmens reklamtext säger, att memoarerna kommer att

bli lika folkkära som Fagerholm själv varit genom åren. Av läsarreaktionerna i Finland att döma förefaller det som om så var fallet.

Pärmar för årgång 1977

kan rekvireras från Svensk Tidskrifts expedition, tel 08-21 00 49, eller genom insättning av kronor 25:– på postgiro 7 27 44–6.